

LIETUVOS VAIZD(AVIM)AS ŠIUOLAIKINIUOSE RUSIJOS ISTORIJOS VADOVĖLIUOSE

Nerijus Šepetys

Docentas humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel.: 268 72 88; +370 614 162 92
El. paštas: nerijus.sepetys@if.vu.lt

Pratarmė

Akivaizdu, kad istorijos vadovėlis kaip toks informacinėje visuomenėje nėra pagrindinė priemonė moksleivių istorinei sąmonei formuoti(s). Žinių ir interpretacijų apie istoriją jaunuoliai ir jaunuolės pirmiausia semiasi neišsamiuose interneto lobiuose, o ir šeimos rate funkcionuojantys pasakojimai apie neseną ar net senesnę praeitį neretai būna paveikesni už tų pačių dalykų nušvietimą per pamokas. Suprantama, kad vadovėliai nėra pagrindinis istorijos mokymo įrankis ir dažnam istorijos mokytojui: vadovėlių daug ir jie keičiasi, kaip ir programos, o mokytojas turi dirbti metodiškai, nuosekliai, ir nėra linkęs nuolat „verstis per galvą“. Tačiau visa tai – *informacinės* visuomenės tendencijos, o tokia visuomenė visiškai neatitinka dabartinio Rusijos režimo savipratos ir planų. Dėl pastarųjų galima kalbėti ir ginčytis daug, bet čia apsiribokime užsiminimu apie konkrečius veiksmus, kurių Rusijoje paskutiniaisiais metais imtasi siekiant prižiūrėti, kontroliuoti ir formuoti visuomenės istorinę sąmonę. Turiu galvo-

je šią vasarą (ne tik Rusijos) žiniasklaidoje plačiai nuskambėjusias kontroversijas dėl naujų XX a. Rusijos istorijos vadovėlių ir jų koncepcijos. Bylos būta gana standartinės. Prieš pusantų metų grupė žinomų ir nelabai pedagogų ir mokslininkų „smogė vizitu“ Rusijos Federacijos prezidentui Vladimirui Putinui, prašydami imtis priemonių ir / ar palaiminti idėją unifikuoti istorijos ir visuomenės mokslo mokymo sistemą vidurinėje mokykloje. Mat, sakoma, Rusijoje šiuo metu funkcionuoja daugiau kaip 100 įvairaus tipo ir lygio „leistinų“ ar rekomenduojamų „tėvynės“ istorijos vadovėlių, ir tai negali neturėti decentralizuojančios ir dezintegruojančios įtakos nacionalinei istorinei sąmonei. Vizitas, žinoma, tebuvo širma jau subrendusiems sprendimams aktualintis. Vaisiai pasirodė dar praėjusį rugpjūtį, kai Rusijos visuomenei buvo pristatytas naujas Rusijos istorijos (1945–2007) vadovėlis 11 klasei, kurį išleido Švietimo ministerijos leidykla *Prosveščenie*. Iš karto paaiškėjo, kad užmojis – ne vadovėlis, o sistema: iš pradžių paskelbiamos naujausios

Rusijos istorijos, tada visuomenės mokslo („Globalusis pasaulis XXI a.“), galiausiai, šią vasarą „Rusijos istorijos 1900–1945 m.“ koncepcijos, o po to jos įgyvendinamos, išleidžiant atitinkamą „programą“, „metodinę priemonę“, „knygą mokytojui“, „vadovėlį“ ir CD. Vadovėlių (paskutinytis, skirtas XX a. pirmajam pusei, rengiant straipsnį dar nebuvo pasirodęs) tiražai – šimtatūkstantiniai, kartu rengiami kvalifikaciniai seminarai mokytojams, pasibaigiantys visuotinėmis rezoliucijomis, pritariančiomis „naujam kursui“¹... Istorijos vadovėlių autorių kolektyvui vadovauja žinomas istorikas prof. Aleksandras Danilovas (kartu su didaktiku prof. Anatolijumi Utkinu ir RF užsienio politikos Nacionalinės laboratorijos direktoriaus pavaduotoju Aleksandru Filipovu); visuomenės – prof. Leonidas Poliakovas, – vienas iš minėto vizito iniciatorių. Skandalingiausios viso šio kompleksinio projekto detalės – užmojis *dabar* kurti „pozityvios užmaršties“ patriotinę visuomenę; ketvirto dešimtmečio „didžiojo teroro“, kaip šalies modernizacijos ir industrializacijos politikos *neišvengiamos racionalios* priemonės, apologija; 1939–1940 m. SSRS teritorinių įgijimų aiškinimas kaip „išlaisvinimo“, „nuosavybės“ atsiėmimo ir „gynybinių“ (*gyvybinių?*) interesų realizacijos. Visas vyresniųjų moksleivių istorinės ir politinės sąmonės ugdymo projektas – ir pasibaisėtinas, ir grėsmingas, tačiau tai – atskiro tyrimo klausimas.

Šiame straipsnyje atliekama vadovėlių analizė remiasi kiek ankstesne medžiaga: dvišalės Lietuvos Respublikos ir Rusijos

Federacijos istorikų komisijos 2007 m. atrinkta grupė mokyklose naudojamų Rusijos istorijos vadovėlių. Juos buvo sumanyta ištirti „lietuviškuoju“ aspektu (kaip ir, analogiškai, Lietuvos istorijos vadovėlius – rusiškuoju): kaip juose vaizduojami atskiri Lietuvos istorijos siužetai, kokiuose kontekstuose ir kaip minima Lietuva ir lietuviai, kokių juose pasitaiko nesupratimų, iškraipymų ar klaidų etc. Tokios analizės ir buvo paprašyta imtis šios studijos autoriaus, ir ji (gerokai trumpesnės, nei čia skelbiama) formos buvo pristatyta eiliniame Komisijos posėdyje, vykusiame Vilniuje šių metų rugsėjo 16 d. Tad kokios gi Rusijos istorijos vizijos viešpatuoja „ikiputininės eros“ (vadovėlių srityje pasibaigusios tik pernai) vadovėliuose ir kokia vieta jose tenka Lietuvai?

Metodinės prielaidos ir pastabos

Kad ir koku lygmeniu būtų diskutuojama istoriniais Rusijos ir Lietuvos santykių klausimais, visada atsispiriama nuo neginčijamos tezės: Rusija – didelė šalis, *deržava*, Lietuva – maža valstybė. Žinoma, taip yra pirmiausia dabar, bet ir kalbant apie istoriją mažai kas tesikeičia. Maža šalis gali turėti turtingesnę istoriją už didelę, bet dabartinėje situacijoje daugybė didelės šalies istorikų gilinsis į daug daugiau ir sudėtingesnių viso pasaulio istorijos siužetų, o mažos šalies – susitelks pirmiausia į ankštus savosios istorijos puslapius. Kitaip tariant, proporcijos čia nėra ir negali būti: mažos šalies Lietuvos istorijos pasakojimuose didelė šalis Rusija atliko ir atliks didžiulį vaidmenį, o didelės šalies Rusijos istorijos pasakojimuose mažytė Lietuva susilauks vos kelių vaizdelių.

¹ Didžioji dalis publikuotos medžiagos prieinama elektronine forma: http://history.standart.edu.ru/info.aspx?ob_no=11613.

Gal ši prielaida – ir su imperialistiniu kvapeliu, bet nuo jos ir atsispirkime imdamiesi aptarti, kaipgi toji Lietuva vaizduojama šiua laikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose. Kad ir kaip būtų keista, historiografijos šia tema jau esama. Praėjusio tūkstantmečio pabaigoje Borisas Sokolovas atliko išsamų keliolikos tuo metų naudotų (daugiausia mokyklinių, bet taip pat ir universitetinių) vadovėlių analizę, ieškodamas ten, tiesa, ne Lietuvos, bet Baltijos šalių vaizdavimo atspindžių². Dauguma Sokolovo lukštentųjų vadovėlių dabar jau „iššę iš apyvartos“, bet jo studija neprarado aktualumo, nes sklaidydami naujesniųjų vadovėlių puslapius galime matyti ir tam tikros raidos ar kaitos tendencijas, netgi patikrinti Sokolovo pateiktųjų prognozių teisingumą.

Imdamasis analizuoti vadovėlius, nepretenduoju į istorijos didaktikos tyrimą. Istorijos mokymas ir mokymasis – sunkiai apreišiamas procesas, juolab kai kalbame apie didžiulę šalį, kurios mokymo(si) laipsnių ir lygių įvairovė sunkiai įsivaizduojama. Taigi analizuodamas konkrečius vadovėlius, suskliaudžiu klausimus apie Rusijos moksleivių ar apskritai visuomenės istorinę sąmonę ir Lietuvos (ar *Pribaltikos*) vietą joje. Aptariamus vadovėlius traktuosiu kaip atspindinčius pirmiausia jų autorių – daugiausia profesionalių istorikų – požiūrį į istoriją, taip pat remsiuosi prielaida, kad tai, kaip juose vaizduojama Rusijos istorija ir konkretūs Lietuvos istorijos siužetai, iš principo

² Б. Соколов. Страны Балтии в российских учебниках истории // Россия и страны Балтии, Центральной и Восточной Европы, Южного Кавказа, Центральной Азии: Старые и новые образы в современных учебниках истории / Под ред. Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова. Москва, 2003, с. 84–124.

atitinka bendrąją Rusijos istorinio švietimo ir lavinimo būklę ir tendencijas (kaip minėta, iki 2007 m., kai šioje srityje ima veikti labai aiški istorijos politika). Tai tarti man leidžia aplinkybė, kad analizei vadovėlius pasirinkau ne pats, o oficialiai gavau iš Rusijos kolegų kaip reprezentuojančius bendrą vadovėlių „rinkos“ situaciją.

Natūraliai kyla klausimas: o kodėl tai Rusijos istorijos vadovėliai? Juk Rusijos mokyklose istorijos iki šiol mokoma(si) dviem lygiagrečiais „tėvynės“ ir „visuotinės“ istorijos srautais, o Lietuva, kad ir kaip įtariai žiūrėsime, šiandien yra Rusijos kaimynė, o ne provincija? Atsakymas ne mažiau natūralus: visuotinės istorijos vadovėliuose Lietuva beveik neminima, o Rusijos – šiokių tokių paminėjimų esama. Ar tai reiškia imperines vadovėlių autorių pretenzijas? Vargu bau aktualioji politika čia kuo dėta. Tiesiog sunku nutraukti istoriografines tradicijas, o juk ir Lietuvos priklausymo Rusijos imperijai, ir prievartinio įjungimo į SSRS laikotarpis kartu buvo ir tų tradicijų tvėrimosi metas. Ir XIX a. antros pusės slavofilinio romantizmo, ir vėlesnio „imperializuoto“ pozityvizmo, ir sovietinės historiografijos požiūriu esama politinė ar socialinė būklė buvo atskaitos taškas istorijai vaizduoti (kas yra Rusijos dalis, tas ir jos istorijos dalis). Dabartinė Rusijos historiografija mėgina išlaikyti ar atgaivinti visas vaisingiausias istorijos rašymo praktikas, tad jei viso to lauke ir esama kokios nors vietos Lietuvai, tai tik Rusijos istorijos viduje, o ne išorėje. Su tuo susijusi ir aplinkybė, kad Lietuva šitokiuose istorijos vaizdavimuose pirmiausia yra „Pribaltikos komplekso“ dalis, nepaisant ilgesnių ir stipresnių *istorinių* sąsajų

su Lenkija (pastaroji susilaukia nepalyginti daugiau ir atskiros dėmesio aptariant „užsienio šalių“ istoriją).

Analizuodamas vadovėlius nesiekiau suregistruoti visus Lietuvos paminėjimus ir iš jų sulipdyti bendrą Lietuvos vaizdinį konkrečiuose vadovėliuose ar jų visumoje, o užfiksuoti prasmingesnius Lietuvos istorijos siužetus, dėl vieno ar kitų priežasčių patekusius į konkrečių vadovėlių autorių akiratį. Tai darysiu laikydamasis fenomenologinės prieigos, t. y. kreipsiu dėmesį į tai, ką kaip „lietuviškai-reikšminga“ paminėti vadovėlių autoriai, o ne į tai, kaip jie suvokia tai, kas *objektyviai* ir neabejotinai yra „lietuviškai-reikšminga“. Minėtuosius siužetus aptarsiu *faktiniu* (kas paminėta, kas būtino prie tokio paminėjimo praleista ar iškreipta), *kontekstiniu* (kokioje aplinkoje tie siužetai pasirodo ir kaip įmontuojami į konkretų Rusijos istorijos laikotarpį) ir *vertinamuoju* (politinės (ne)sėkmės, (ne) teisėtumo / (ne)pateisinamumo, teigiamo / neigiamo vertinimo) požiūriais. Daugiau dėmesio skirsiu ne viename vadovėlyje pasitaikantiems siužetams, mėgindamas išlaikyti iš šokią tokią išorinės kritikos perspektyvą. Konkrečių Lietuvos istorijos vaizdėlių įterpimas ar neįterpimas, faktinis tikslumas ar iškreiptumas, kontekstualizacijos kryptis ir pobūdis, politinis, teisinis ar moralinis vertinimas Rusijos istorijos vadovėliuose, tikiuosi, leis man susidaryti šokių tokių įspūdį ir apie tai, kaip, kokį ir kokios Rusijos istorijos vaizdinį istorikai ir pedagogai siūlo šiandienės Rusijos jaunimui. Ir ar tikrai tas vaizdas turi nuteikti taip pesimistiškai, kaip baigiamojoje savo analizės tezėje diagnozavo Sokolovas: Rusijos „istorikai, kaip ir visuomenė, visiškai

neatsiskaitė su totalitarine praeitimi ir neatsisakė daugumos imperinių stereotipų“?

Šaltiniai

Vadovėlius, kuriuos analizuoti ėmiausi, nelengva suklasifikuoti ir sudėlioti į porą lentynų³. Juolab kad ir atrinkti jie buvo aiškiai ne kompleksiskai (nors ir galima fiksuoti dvi grupes: leidyklos *Mnemozina* 6–11 klasių vadovėlių⁴ ir leidyklos *Prosvetšenie* projekto „Akademinis mokyklinis vadovėlis“ 8–11 klasių vadovėlius⁵).

³ Toliau cituojant vadovėlius vietoj bibliografinės nuorodos išnašoje (žr. toliau 3–8 šio str. išnašas) bus pateikiama sutrumpinta nuoroda tekste skliausteliuose.

⁴ *И. Данилевский, И. Андреев. История России с древнейших времен по XVI век. 6 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2004; И. Андреев, И. Данилевский. История России с конца XVI по XVIII век. 7 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2003; Е. Захарова. История России XIX–начало XX века. 8 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2003; В. Сухов, А. Морозов, Э. Абдулаев. История России XX–начало XXI века. 9 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2004; И. Андреев, И. Данилевский, В. Кирилов. История России с древнейших времен до конца XIX века. 10 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2007; О. Волобуев, С. Кулешов. История России XX–начало XXI века. 11 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Москва: Мнемозина, 2004.*

⁵ *А. Левандовский. История России. XIX век. Учебник для 8 класса общеобразовательных учреждений (сер. Академический школьный учебник. Под ред. А. Сахарова). Москва: Просвещение, 2006; В. Шестаков, М. Горинов, Е. Вяземский. История России XX–начало XXI века. Учебник для 9 класса общеобразовательных учреждений (Сер. Академический школьный учебник. Под ред. А. Сахарова). Москва: Просвещение, 2006; В. Буганов, А. Сахаров. История России с древнейших времен до конца XVII века. Учебник для 10 класса общеобразовательных учреждений (Сер. Академический школьный учебник. Под ред. А. Сахарова). Москва: Просвещение, 2007; В. Буганов, П. Зырянов, А. Сахаров. История России конец XVII–XIX век. Учебник для 10 класса общеобразовательных учреждений (Сер. Академический школьный учебник. Под ред. А. Сахарова).*

Žinoma, bendras modelis aiškus: Rusijos istorijos mokomasi dviem ciklais: 6–9 ir 10–11 klasėse. 6 ir 7 klasių vadovėlių apskritai turėjau tik po vieną, ir tai ne patį naujausią pavyzdį (abu dargi parašyti tų pačių dviejų autorių), taigi jie analizei nebus patys svarbiausi. Tačiau iš dviejų 8 (skirti „ilgajam“ XIX a.), dviejų 9 (XX a.), šešių 10 (nuo seniausių laikų iki XIX a.: du dvitomiais ir du vienatomiais, „bazinio“ lygio⁶) ir dviejų 11 (XX a.) galima susidaryti šiokių tokių supratimą apie Lietuvos vaizdavimą Viduramžių (iki XVII a.), Naujųjų amžių (XVIII–XIX a.) ir Naujausiųjų laikų (XX–XXI a. pr.) Rusijos istorijos atkarpose (būtent tokios chronologijos čia ir laikysiuosi). Kaip papildoma medžiaga turėjau galimybę pasiremti ir Rusijos istorijos vadovėliu, skirtu aukštosioms mokykloms (Naujųjų amžių istorijos⁷) ir vienu Naujausiųjų laikų visuotinės istorijos vadovėliu 9 klasei⁸. Dabar suminėtas šaltinius trumpai ir pristatysiu, daugiausia iš formalios pusės.

Iš nagrinėtų vadovėlių pilniausia „Mnemozinės“ leidyklos išleistų 6–11 klasių vadovėlių grupė. Tiesą sakant, leidyklos logo ir vadovėlių maketas juos bene labiausiai ir vienija. Pirmašias tris knygas (toliau tekste ir cituojant: *Mnemo-6*, *-7*, *-8*) parašė I. Danilevskis, I. Andrejevas ir E. Zacharova, kuri atsakinga ir už šių vadovėlių metodinę liniją. 10 klasės vadovėlį (toliau: *Mnemo-10*) galime laikyti suproblemintą ir istorizuota (dokumentų ištraukos ir „vaizdeliai iš gyvenimo“) šių trijų tomų santrauka. Medžiaga dėstoma, galima sakyti, tradiciškai: skyriai ne tiek atspindi autorių siūlomą Rusijos istorijos periodizaciją, kiek formaliai dalija vadovėlį į „chronologinius gabalus“ su turinčiais juos apibūdinti „paveikslukais“ (jų dešimtoje klaseje nebelieka), o visa istorija dalijama į temas (skirsniais, padalytais į 3–7 potemes, nurodytas tik *Mnemo-7* turinyje), kurių kiekviena užbaigiama užduotimis ir klausimais (nors užduočių ar klausimų pasvarstymui esama ir skirsninių tekstuose). Temos išskiriamos „pasyviai“, t. y. pagal sritis, tarp kurių dominuoja politinė (valdžios, valdymo ir karų) istorija, kuri nuo XIX a. vis labiau papildoma socialinės (judėjimų ir politinės minties) istorijos; beveik kiekvieno skyriaus pabaigoje rasime kultūros istorijos apžvalgą (maloni išimtis – du *Mnemo-7* skirsniai, skirti XVII ir XVIII a. žmogaus pasaulėvaizdžiui). 9 ir 11 klasių (toliau: *Mnemo-9* ir *-11*) vadovėliai skiriasi ir nuo aptartųjų, ir tarpusavyje. Paragrafinis istorijos dėstymas išlieka, tačiau skyriai daug aiškiau atlieka prasminės periodizacijos funkciją (imperijos sutemų, revoliucinės Rusijos ir dabarties Rusijos Federacijos istorijos skyriai užima 60%

Москва: Просвещение, ¹³2007; История России XX–начала XXI века. Учебник для 11 класса общеобразовательных учреждений, под ред. А. Чубаряна (сер. Академический школьный учебник). Москва: Просвещение, ⁴2007.

⁶ Trijų vadovėlių grupė, parengta vieno autorių kolektyvo: Н. Павленко, И. Андреев. История России с древнейших времен до конца XVII века. 10 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Под ред. Н. Павленко. Москва: Дрофа, 2001; Н. Павленко, Л. Ляшенко, В. Твардовская. История России XVIII–XIX века. 10 класс: учебник для общеобразовательных учреждений. Под ред. Н. Павленко. Москва: Дрофа, ⁶2006; Н. Павленко, И. Андреев, Л. Ляшенко. История России с древнейших времен до конца XIX века. 10 класс. Базовый уровень: учебник для общеобразовательных учреждений. Под ред. А. Киселева, Н. Павленко. Москва: Дрофа, 2007.

⁷ В. Парсамов. История России XVIII–начало XX века. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Академия, 2007.

⁸ А. Шубин. Новейшая история зарубежных стран. Учебник для общеобразовательных учреждений. 9 класс. Москва: Дрофа; Веди-Принт, ³2006.

turinio, SSRS istorijos bemaž 70-metis „sugrūstas“ į likusius 40%). *Mnemo-10* vadovėlis aiškiai (ir daug aiškiau, nei skirti ankstesnei istorijai) orientuotas į išmokimą, net iškalimą: į tai kreipia ir klausimai su užduotimis (kurių, kontrolinių, yra ir skyrių pabaigoje), ir keistos, avangardistine (akmens amžiaus olų piešinių?) simbolika persunktos diagramos ir schemas, kurias būtina mokėti teisingai perskaityti. Šiame vadovėlyje labai daug politikos ir labai mažai ko kito, o štai *Mnemo-11* daug (turinio prasme) spalvingesnis: čia pakankamai dėmesio (turint galvoje materialistinių epochos pobūdį) kultūrai, stebėtinai daug – visuomenei ir, kas labai džiugina – (pirmiausia sovietiniam) žmogui. Užduotys ir klausimai čia pabrėžtinai skatina mąstyti, savarankiškai kelti klausimus ir juos interpretuoti. Kita vertus, kur kas aiškesnis ir šio vadovėlio „politinis“ (ar kaip sakoma pratarinėje – pilietinis) „užtaisas“, verčiantis ne *nešališkai*, o *sąmoningai* suvokti naujausiąją Tėvynės istoriją.

Kita vadovėlių grupė, redaguota Nikolajaus Pavlenkos, įdomi tuo, kad juose tuos pačius dalykus (beveik) tie patys autoriai išdėsto dviem būdais – pilnuoju (dvitomis, toliau: *Pavlenko-I* ir *-II*) ir siauruoju, „baziniu“ (toliau: *Pavlenko-B*). Tačiau nei pirmasis būdas yra antrojo išplėtimas, nei atvirkščiai. Platesniajame vadovėlyje rasime ilgą pratarinę, bemaž „užmušančią“ savo metodiškumu bei konceptualumu ir sukuriančią rimto mokslo išpūdį. Jo aki-vaizdoje „bazinė“ Viduramžių ir Naujųjų amžių istorijos versija *atrodo* parašyta naiviems vaikučiams – tai sugestijuoja ir greta suguldytų vadovėlių viršeliai. Tačiau jau peržvelgę knygų sandarą aptiksime,

kad *Pavlenko-I* ir *-II* kur kas daugiau dėmesio skiria nebent valstybės valdymui, jo reformoms ir jų kliūtims, didiesiems politiniams tikslams ir (ne)pasiekimams aptarti, o visos kitos istorijos sritys reprezentuojamos panašiai. *Pavlenko-I* ir *-II* vadovėliuose autoriai sąmoningai stengiasi nesilaikyti linijinio chronologinio dėstymo principo, jie tarsi piešia atskirų Rusijos istorijos epochų ir „sričių“ portretus ar bent peizažus. Tačiau klausimai ir užduotys rodo, kad tokiu kompleksiniu panoraminu medžiagos dėstymu nereikalaujama nieko kito, kaip tik įsiminti ir atpasakoti istoriją taip, kaip ją vaizduoja ir interpretuoja vadovėlio autoriai. Nors *Pavlenko B* vadovėlio autoriai – tie patys, tačiau pasakojimas – kur kas plastiškesnis. Gyvumo, kaip ir *Pavlenko-I* bei *-II*, aiškiai trūksta, bet tai kompensuojama netikėtomis klausimų ir užduočių formuluotėmis, kurios tiesiogiai kviečia patiems interpretuoti ir apmąstyti istoriją. Įprasta užduotis – aptariamojo laiko šaltinio ar istoriografinės pozicijos frazė / tezė ir pasiūlymas moksleiviams ją pa(si)aiškinti. Panašiai orientuoti ir kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikiami kiek ilgesni šaltinių fragmentai, skirti „pamąstyti ir aptarti“. Apskritai, palyginti su *Mnemo* vadovėlių grupe, Pavlenkos vadovėliai kur kas nuosekliau plėtoja Rusijos valstybės tęstinumo idėją, tik daro tai nuosaikiai, neprikišamai.

Kuo jau kuo, bet nuosaikumu tikrai nepasižymi kita 10 klasės vadovėlių pora (toliau: *Sacharov-I* ir *-II*), kurios vienas autorių ir atsakomasis redaktorius – akad. Andrejus Sacharovas. Tai itin patetiškas, gana pretenzingas, tačiau neginčytinai didaktiškas vadovėlis. Kitaip nei aptartuo-

siuose, jame galima išvelgti aiškia ideologinę orientaciją, nes faktų atranka ir pateikimas čia ypač rūpestingai apmąstyti. Tą orientaciją turinio požiūriu galima įvardyti kaip slavofilinę, o formos – kaip romantiškai herojinę. Net sunku suprasti, kas yra pagrindinis autorių dėstomos istorijos herojus – Rusijos valstybė ir rusų tauta ar žmogus ir „siela“. Šie vadovėliai turbūt ryškiausiai atitrūkę nuo sovietinės istorijos rašymo tradicijos, nes formacinio požiūrio čia reikėtų su žiburiu ieškoti. Kaip ir įprastų politinės ir socialinės istorijos siužetų: nepasakysi, kad jų čia mažoka, tiesiog autoriai nepalyginti daugiau nei įprastai skiria dėmesio kultūrai, Bažnyčiai, ūkiui, mokslui. Visos šios sritys, kaip ir politinė istorija, vadovėliuose itin personalizuota. Tai atsispindi net iliustracijose, kurios gana tiesmukos: tik portretai ir pastatų atvaizdai. Kita vertus, nors pačiame vadovėlių tekste beveik necituojami pirminiai šaltiniai (jų ištraukų randame paragrafų gale), pasakojimo stilius gal net artimiausias istorizmo principui, t. y. labiausiai priartėja prie aptariamų laikotarpių dvasios iš visų aptariamų vadovėlių. Tačiau kalbant apie žanro specifiką bene silpniausia šių vadovėlių vieta yra metodinis aparatas: klausimai yra šaradinio pobūdžio, mokiniai turi atspėti (tik autoriams težinomus arba tekste gudriai paslėptus) vienintelius teisingus atsakymus arba atlikti sudėtingas civilizacinių palyginimų užduotis, turinčias vesti vienas Sacharovas težino kur (gal tai ir vadovėlių metodinės linijos autoriaus Kozlenko nuopelnas). Negana to, skyrių pabaigose numatytos seminarų ir probleminių pranešimų temos, o pristatant koki sunkesnę siužetą leidžiamasi į istoriografi-

nių diskusijų referavimą. Ko norėti – vadovėliai juk priklauso serijai „akademiniis mokyklinis vadovėlis“, rengiamai Rusijos mokslų akademijos, Švietimo akademijos ir leidžiamai leidyklos *Prosvetšenie*.

Tos pačios serijos, turinčios visą būrį vadovų ir mokslinių redaktorių bei tą patį atsakomąjį redaktorių Sacharovą, vadovėlių pora, tik jau parašyta kitų autorių, skirta 8 ir 9 klasėse įsisavinamam XIX ir XX a. Rusijos istorijos kursui. Tačiau juos labai sunku traktuoti kaip minėtos serijos produktus, o ir tarpusavyje jie, nepaisant vienodo išorinio apipavidalinimo, sunkiai palyginami. 8 klasės (toliau – *Levandovskij*) vadovėlyje regime autorinį, conceptualų, iki galo apmąstyta, elegantišką XIX a. Rusijos istorijos vaizdą. Prie vadovėlio teksto puikiai priderintas Sokolovos ir Artiomo-vo metodinis aparatas, klausimai ir užduotys skatina tiek mąstymą, tiek vaizduotę, nėra nereikalingos faktografijos, užtat paaiškinta bemaž viskas, ko aštuntokas gali nesuprasti (prie plataus istorinių terminų žodynėlio pabaigoje randame ir istorinių veikėjų žinyną). Formaliu požiūriu – vadovėlis be priekaištų.

Tokių liaupsų kažin ar nusipelno kitas šios serijos vadovėlis, parašytas jau trijų autorių ir skirtas naujausiajai istorijai (toliau – *Šestakov*). Ji čia, beje, kitaip nei *Mnemo-11*, labiau suvokiama kaip SSRS istorija, pradedama nuo sovietų valdžios atsiradimo Rusijoje, ir užima du trečdalius vadovėlio. Autoriai tvirtai laiko savo rankose tradicinės politinės (valdymo ir valdžios) istorijos kursą, vedantį mokinius žinių įgijimo, įsisavinimo ir įtvirtinimo kryptimi. Faktų šiame vadovėlyje akivaizdžiai per daug, erdvės mąstymui ir vaiz-

duotei – aiškiai per mažą (čia prisideda ir slegiantis maketas). Kita vertus, nei neosovietiniu, nei nacionalistiniu apologetiniu šio vadovėlio nepavadinsi.

Juolab taip nepavadinsi paskutinio šios serijos vadovėlio (toliau – *Čubarjan*), irgi skirto naujausiems laikams, kurio atsakomasis redaktorius – irgi Mokslų akademijos instituto, tik jau nebe Rusijos, o Visuotinės istorijos instituto direktorius – Aleksandras Čubarjanas. Išlaikydami politinės istorijos modelį, „pagardintą“ tautų ir kultūros bei mokslo istorijos inkliuzais, autoriai čia anaipso neužsiima tolesniu žinių gausinimu, o veikiau jau turimų gilinimu, geresniu įsisąmoninimu to, kas dar neseniai buvo vadinama Tėvynės (čia labiau linkstamos vadinti „šalimi“) istorija. Ji čia pateikiama ypač integraliai ir panoramiškai. Bet svarbiausia, o tai labai reta politizuotų laikų Rusijos istorijai, – politiškai korektiškai. Žinia, politinis korektiškumas rusiškame istorijos vadovėlyje atrodo visai kitaip nei kokiame daniškame ar šveicariškame, tačiau bendrame kontekste jį (kaip ir Levandovskio), laikantis Sokolovo klasifikacijos, galima priskirti, tegu ir ne be išlygų, ne nacionalinei patriotinei, o liberaliajai demokratinei istorijos vadovėlių tradicijai.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštija – efemeriška rusų žemių vienytoja ar galutinio jų suvienijimo kliūtis?

Natūralu, kad daugiausia dėmesio iš visų Lietuvos istorijos siužetų vadovėliuose susilaukia LDK laikai – nuo XII a. vidurio iki XIV a. pabaigos atskirai, iki XVI a. vidurio kartu su Lenkija, Lietuva yra svarbus veiksnys vaizduojant rusų žemių gyvenimą laikotarpiu tarp Rusios ir Rusijos valstybės

susikūrimo. Tiesa, kaip pažymėjo Sokolovas, „ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ir Livonijos ordinas nuo Karamzino laikų buvo traktuojami kaip efemeriški tvariniai, kurie egzistavo tik tam, kad kliudytų Maskvai atlikti didžiąją istorinę misiją: „surinkti“ rusų žemes ir gauti platų išėjimą į Baltijos jūrą“. Tačiau dabartiniuose istorijos vadovėliuose, kitaip nei sovietmečiu, LDK kartais pripažįstamas ir pozityvus istorinis vaidmuo „vienijant rusų žemes“ mongolų *jungo* sąlygomis. Antai *Mnemo-6*, plačiai nušvietęs rusų žemių likimą Ordos valdžioje bei Maskvos ir Tverės varžytuves (p. 98–129) ir aptaręs Maskvos kunigaikštystės stiprėjimą bei vidaus reformas XV a. pab.–XVI a. pr., visas skyrelis (p. 137–142) paskiriamas „Maskvos varžovams“ – pirmiausia Lietuvai. Pasakojimas pradedamas pakiliai:

Egzistavo dar viena valstybė, vadini si save Rusia ir pretendavusi tapti rusų žemių vienijimo centru. Ji pasirinko kitą raidos kelią nei Maskvos Rusia. Kitoji Rusia, nepanorėjusi tarnauti Ordos „carams“, istorinėje literatūroje paprastai vadinama „Lietuva“ (Litva). Oficialiai ji vadinosi Didžioji Lietuvos, Žemaičių (nuo Žemaitijos – senos lietuvių istorinės srities šiandienės Lietuvos šiaurės vakaruose) ir Rusų kunigaikštija (*Mnemo-6, 137*).

Tų pačių autorių vadovėlyje vyresniesiems rašoma, kad būta laikotarpio, kai LDK šiuo klausimu trumpą laiką buvo ne tik Maskvos varžovė:

1358 m. Algirdas ir Kęstutis pasisakė už visų baltų ir rytų slavų žemių suvienijimą Lietuvos ir Rusų Didžiosios kunigaikštijos valdžioje. Lietuvos Rusios skverbimasis į Rytus neišvengiamai vedė į konfliktą su Maskvos kunigaikštija. Tačiau dėl kunigaikščio Dmitrijaus Ivanovičiaus (būsimo

Doniečio) mažametystės sąlygomis kilusių vidaus vaidų Lietuva laikinai tapo vieninteliu politiniu centru, kuris galėjo realiai pretenduoti į rusų žemių „surinkėjo“ vaidmenį. Kartu žemių sujungimo tendencijos įgavo aiškiai Ordai priešišką atspalvį (*Mnemo-10*, 72).

Tačiau Lietuvos vaidmuo teigiamai nušviečiamas anaip tol ne besąlygiškai. *Svarbiausia* sąlyga, nurodoma visuose vadovėliuose, – labiau ar mažiau pabrėžiant, – kad Lietuva buvo *rusiška* valstybė. Visų pirma, rusiška buvo jos *kiltis*: „jau X a. lietuviai ir jotvingiai mokėjo Kijevui“ (*Mnemo-11*, 52), o ir susikūrus LDK „patys kunigaikštijos gyventojai ją vadino Rusia. Ir tam būta pagrindo: didžiąjai kunigaikštijai priklausė beveik visi stambūs Kijevo Rusios politiniai ir ekonominiai centrai“ (*Mnemo-11*, 55); „senoji rusų kultūra ir teisė dominavo kunigaikštijoje, darydama nemažą poveikį lietuviškajam elitui“ (*Pavlenko-B*, 57). Rusiškas buvęs ne tik paveldas, bet ir gyvenamoji dabartis: „LDK gyventojai daugiausia buvo rusai“ (*Pavlenko-I*, 111), „tai buvo valstybė, kurios gyventojų dauguma kalbėjo rusiškai. [...] Rusų kalba Lietuvoje netgi tapo valstybine“ (*Mnemo-6*, 137, 139). Tik po šitokių (kiaurai modernizacinių) paaiškinimų LDK leidžiama sau įvardyti ne kaip esmingai rusišką, o kaip „baltoslavišką valstybę“ (*Pavlenko-B*, 57, *Mnemo-6*, 139) su „lietuviška valdančiąja dinastija“ (dėl to, beje, Rusijos istorijos vadovėlių nacionalizmas yra „minkštesnis“ nei baltarusiškųjų). Galiausiai, rusiška buvusi ne tik LDK praeitis ir dabartis, bet ir ateitis: didžiuliam LDK sujungtų žemių masyvui priklausiusios būsimos „ukrainiečių, baltarusių ir kai kurios didrusių žemės“...

Antra sąlyga – LDK kuri laiką sekėsi sėkmingai vienyti rusų žemes ne dėl savo nuopelnų, o dėl dvejojo išorės spaudimo – Ordino ir Ordos (*Mnemo-6*, 139), taigi dėl objektyvių, o ne subjektyvių priežasčių. Giminingos baltų gentys pasidavė Ordinui, didžioji dalis rusų kunigaikščių ėmė mokėti duoklę Ordai, o Lietuva tą spaudimą atlaikė ir pati ėmė plėstis. Netgi (vadovėlių pabrėžiamas) specifinis rusų žemių prijungimo pobūdis – daugiau ne prievarta, o diplomatinio ir vedybų keliu – aiškinamas pačių rusų kunigaikščių nuopelnu: kai kurie jų rinkosi mažesni blogi ir sutikdavo įsijungti į LDK, kuri buvo kultūriškai ir politiškai artimesnė (*Pavlenko-B*, 57). Kartu pažymėtina, kad vadovėlių autoriai LDK nepasidavimą Ordai kartais priešpriešina maskvietiškam kapituliantiškumui (min. cit. *Mnemo-6*), o vienoje vietoje išryškinamas netgi LDK patrauklumas, palyginti su Ordos junga jau nusimetusia Maskva: antai aptariant Naugardo dilemą XV a. 7–8 dešimtmečiais, su kuo dėtis: Maskva ar Lietuva, pastebima, kad nors su Maskva siejo glaudūs ryšiai, ji „baugino savo duoklės kunigaikščiui našta, o štai Lietuva santykius tarp valdovo ir valdinio tvėrė sutartiniais pagrindais“ (*Pavlenko-I*, 137). Tačiau tai buvo tik epizodas, o esmė štai kokia: Lietuvai nebuvo lemta tapti vieningos Rusijos valstybės kūrimo centru, o Maskvai – lemta. Lietuvos lemtis paaiškėjo jai priėmus katalikybę ir sudarius sąjungą su Lenkija: „Po to politinis konfliktas su Maskva įgijo pabrėžtinai religinį pobūdį, ir Vilnius visiems laikams prarado galimybę tapti rusų žemių (kurių daugiausia buvo stačiatikiškų) vienijimo centru“ (*Mnemo-6*, 140). Maskvai lemtin-

gas buvęs Ordos jungo nusimetimas. Apibendrintai tariant:

Tik kada Lietuvoje įvyko posūkis į katalikybės ir unijos su Lenkija pusę, o Maskva tvirtai paėmė į savo rankas kovos su Orda iniciatyvą bei valdant Dmitrijui Doniečiui pasiekė šiame kelyje išpūdingų laimėjimų, vienijamoji Maskvos, prie kurios ėmė šlietis visos Ordai ir Lietuvai priešiškos jėgos, misija tapo neginčytina (Sacharov-I, 170).

Ką galima apskritai pasakyti apie LDK vaizdavimą šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose? Iš penkių knygų apibendrinimus daryti sunku, tačiau pasitelkus ir Sokolovo minimus atvejus galima tarti, kad tai, ar Lietuva apskritai vaizduojama ar bemaž ne (Sacharovas plačiau kalba apie Lietuvą iš esmės tik pristatydamas istoriografinę rusų žemių vienijimo problemą), ar tas vaizdas mokiniams susidarytinus iš paskirų trupinėlių (stambesnių ir gausesnių kaip *Pavlenko-I* ar smulkesnių kaip *Pavlenko-B*), ar išdėstytas per atskirus skyrelius (*Mnemo-6* ir *-10*), priklauso daugiau mažiau tik nuo autorių valios, taigi atsitiktinumo. Kokių nors istoriografinių koncepcijų (kas yra Rusija ir kokia yra LDK vieta joje) čia nerasime, nebent pozityvizmo ir eklektikos junginį.

Tarp dažniau įtraukiamų siužetų, be aptartųjų, paminėtina Mindaugo kova su Ordinu, didžiųjų Lietuvos kunigaikščių Algirdo ir Vytauto Rytų politikos žingsniai (*Mnemo-11* rasime net abiejų kunigaikščių portretus), Jogailos personalinė unija ir Žalgiris (ryškesnis nesusipratimas – „jungtinių slavų pajėgų pergalė prie Griunvaldo“, *Pavlenko-I*, 135, klausimų dalyje), Livonijos karo sąlygota Liublino unija. Galima rasti teiginių, kad „Netgi Respu-

blikos sudėtyje Lietuvos ir Rusios Didžioji kunigaikštija išlaikė visus savo valstybingumo atributus“ (ten pat, 75). Tačiau apskritai po Liublino unijos Lietuva minima nebent kaip karo veiksmų teritorija arba būdvardine forma, papildančia Lenkijos paveikslą. Pačios Lietuvos paveikslas iki unijos labiau blyškus nei ryškus, labiau neutralus nei neigiamas, nes kai LDK ir kariavo su Maskva ar kitomis rusų kunigaikštystėmis, ji vis tiek nebuvo tokia „bloga“ kaip Orda ar Ordinas: juos jau antrą šimtmetį Rusijos istorikai, kaip ir „klasikas“ Friedrichas Engelsas⁹, traktuoja kaip pagrindines „blogio“ jėgas. Jų atžvilgiu rasime nepalyginti daugiau faktinių netikslumų, drastiškų, politizuotų interpretacijų, o Lietuva iškyla arba kaip „rusų suvienijimo“ klausimo vidinis aspektas, arba kaip nunykti pasmerktas varžovas, o priešas – tik kaip lenkų priedėlis. Tokiame kontekste nėra net prasmės kelti klausimą apie dar Nikolajaus Ustrialovo sukurpto „rusiškosios LDK“ vaizdinio istorinį tikslumą¹⁰... Jei kas gero Lietuvos ar lietuvių ir buvo, tai tik kaip rusiškas paveldas (statutai) arba dėl rusų gyventojų nuopelnų, o jei LDK politika neatitiko Maskvos interesų, tai jau savaime ji buvo ofenzyvi, agresyvi, neigiama...

Apibendrinant pasakytina, kad dauguma šiuolaikinės Rusijos istorijos vadovėlių nėra atsikratę dar Karamzino nukaltos

⁹ Šią „genezę“ fiksuoja: Г. Саганович. Великое княжество Литовское в современной белорусской историографии // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Š. Liekis (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys. T. 5). Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 78.

¹⁰ Plačiau žr. А. Филюшкин. Другая Русь в русской историографии // Ten pat, p. 94 ir toliau.

„rusiškų žemių vienybės atkūrimo“ paradigmos. Antras nepajudinamas (o gal dažniausiai ir neįsisąmoninamas) ramstis – tezė apie „vientisą senųjų rusų tautybę“ (Sahanovičius¹¹ šią tezę kildina iš 1954 m. paskelbtų „Tezių Ukrainos susivienijimo su Rusija 300-mečiui“). Todėl nepalaužiama vadovėlių autorių nuostata, kad rusų kunigaikštysčių gyventojai „niekada nepamiršo ankstesnės Rusios vienybės“ (Pavlenko-I, 111) ir nuolat siekė ją atkurti; jų įsitikinimas Rusios – Maskvos DK – vieningos Rusijos valstybės – Rusijos imperijos linijos neišvengiamumu bene labiausiai iškreipia visų klausimų, kurie kliudo Rusijos vienybės atminčiai ar jos tapimo imperija neišvengiamybei, nušvietimą. Lietuva visada yra vienas tų klausimų. Kitas dvi pamatinės vadovėlių, nušviečiančių senąją istoriją, bėdas puikiai nusakė dar Sokolovas. Pirma, vis prasikiša „tradicija vaizduoti Rusiją ir Rusiją kaip pagrindinę Europos ir pasaulio istorijos kankinę. Ji nuolat priversta kovoti su piktavalių kaimynų užmačiomis, bet visuomet galiausiai juos nugali“. Antra, bemaž visuose vadovėliuose „vis dėlto išlieka svarbi mitologema apie amžiną Vakarų priešišumą Rusiai–Rusijai, apie jų siekį bet kokia kaina izoliuoti Rusiją“¹². Todėl net ir iš esmės kritiškai (visuose) vadovėliuose interpretuojama Ivano IV (labiau vidaus nei užsienio) politika nepakeičia tradicinio Livonijos karo priežasčių traktavimo: arba Rusija tik norėjo „atsiimti, kas jai priklausė“, arba susivienijusi valstybė negalėjusi nebūti „išoriškai aktyvi“, arba

reikėję „pralaužti izoliaciją“, arba tiesiog „prasadėjo karas“. Nacionalistiškiausiame vadovėlyje Livonijos karo pradžia pa-vaizduota netgi kaip gynybinė prevencinė Maskvos akcija prieš priešišką ir grėsmingą koaliciją (Sacharov-I, 215). Agresoriai – visada kiti, jie dažniausiai susimokę ir nori Rusiją skriausti; jei Rusija kokią karinę politinę akciją ir pradeda – tai tik išprausta į kampą ar teisėtai... Laikantis Aleksandro Filiuškinio pasiūlytos LDK rusiškųjų diskursų tipologijos¹³ pastebėtina, kad aptartuose vadovėliuose turime reikalingą su antrojo („istorinis nesupratimas“) ir trečiojo („Mūsų žemės!“) diskursų mišrainę su atsitiktiniais pirmojo („lietuvių okupacijos auka“) ir ketvirtojo („tikroji Rusia“) diskursų pagardais.

Lietuvos atšvaitai „Lenkijos klausime“: Rusijos imperijos epocha

Minėtoje apžvalgoje Borisas Sokolovas negailestingai konstatuoja: „Vadovėlių ir mokymo priemonių skyriuose, kur kalbama apie Rusijos XVIII–XIX a. istoriją, Pabaltijo šalys, kaip ir absoliuti dauguma kitų nacionalinių pakraščių, apskritai nepristatomos.“¹⁴ Ir iš tiesų, Abiejų Tautų Respublika (ATR) jau nuo Livonijos karo pabaigos – tik Lenkijos sinonimas: lenkų interventus (labiau – samdinius, nes tai „pilietinis karas“) tematome *Smutos* įvykiuose, silpstančią Lenkiją – XVII a. vid. karuose (kurių vaizdavimas visiškai išsi-

¹³ А. Филишкин. Вглядываясь в осколки разбитого зеркала: Российский дискурс Велико-го княжества Литовского // Ab Imperio. 2004, Nr. 4, с. 561–601.

¹⁴ Б. Соколов. Мин. veik., p. 93.

¹¹ Г. Саганович. Мин. veik., p. 74.

¹² Б. Соколов. Мин. veik., p. 92.

tenka trilypės rusų nacijos paradigmoje), o štai per Šiaurės karą Lietuva paminima nebent kaip šlovingų Rusijos karo žygių teritorija. Rusijai tapus imperija (vadovėliuose tai fiksuojama, bet neaiškinama), patys lenkai tampa „klausimu“, kurį ir išsprendžia trys padalijimai. Tiesa, tą klausimą atnaujina du sukilimai XIX a., tačiau tik Rusijos imperijos žlugimas Lenkiją (kam priminti, kad ir *Pribaltika?*) iš tarptautinės arenos objekto paverčia subjektu. Nors Lietuvos vardas pristatant (kartais tik paminint) „Lenkijos klausimą“ bemaž nuskamba, specialaus dėmesio šis siužetas nusipelno dėl vertinimų, kurių jo atžvilgiu nevengia vadovėlių autoriai.

Pažymėtina, kad bet kokių „lenkų klausimo“ vertinimų tikslas – apologetinis: pateisinti Rusijos dalyvavimą naikinant suverenią kaimyninę valstybę, nuvokiant, kad neutraliai (faktografiškai) pavaizdavus šį procesą Rusija savaime pasirodys kaip agresyvi, vykdanči grobikišką užsienio politiką. O to būti vadovėliniu požiūriu iš principo negali: Rusijos užsienio politikoje tegalėję būti nebent nepamatuotų sprendimų, apsiskaičiavimų, bet ji pati buvusi iš esmės teisinga, nes arba vykdė istorinius uždavinius (giminingų tautų *vossojedienie*), arba rinkosi mažiausią blogį, būdama įsprausta į kampa. Taigi pati politika buvusi vienaip ar kitaip neišvengiama. Kaip tas neišvengiamumas pasireiškė Lenkijos atveju? Atsakydami į šį klausimą nei Pavlenko redaguotieji, nei *Mnemo* vadovėliai neišvengia dialektikos.

Pirmiausia, Rusija dalyvauti ATR pasidalijime visai nenorėjusi, bet buvusi priversta: „Dalyvauti pirmajame Lenkijos padalijime 1772 m. Rusiją privertė

grobuoniška Prūsijos ir Austrijos pozicija lenkų žemių atžvilgiu“ (*Pavlenko-B*, 192; tai patvirtinama chrestomatine citata iš imperatorės Kotrynos kreipimosi į Diderot). Platesnioji vadovėlio versija čia dar priduria Prancūzijos intrigas, siekiant įsukti Rusiją į chaosą (su tuo kažkaip paslaptinai susijęs ATR silpnumas ir vidinis pairimas, kuris visuomet pabrėžiamas kaip pagrindinis jos pražūties šaltinis – *Pavlenko-II*, 99). Antra, pirmuoju padalijimu Rusija „gavo rytinę baltarusiškų žemių dalį, apgyventą rusams giminingų gyventojų [beje, ukrainiečius ar Ukrainą, baltarusius ir Baltarusiją aptinkame bemaž visuose žemėlapiuose, vaizduojančiuose LDK ir Lenkiją nuo XIV iki XVIII a.]. Būtent todėl Rusijos veiksmai šiuo atveju neužsitarnauja (*Pavlenko-B* priduria – „rimto“) moralinio pasmerkimo“ (*Pavlenko-II*, 102).

Kita vertus, toks padalijimas „Lenkijos visuomenėje sukėlė teisėtą nepritarimą“ (*Mnemo-7*, 203; *Mnemo-10* neutraliai tepamini patriotinių nuotaikų pakilimą). *Pavlenko-B* vadovėlis netgi pažymi, kad antrasis ir trečiasis padalijimai jau nelaikytini griežtai nesmerktinai; pabrėžiama po antrojo padalijimo kilus „nacionalinio išsivadavimo sukilimą“ (*Mnemo-7*, 204), kuris, nepaisant lenkų heroizmo, buvęs [*Mnemo-10* priduria: „žiauriai“] numalšintas (*Mnemo-7*). Apskritai, Lenkijos išnykimas iš politinio Europos žemėlapiu turėjęs ilgalaikių pasekmių: lenkai vis svajoję apie nacionalinį atgimimą ir griebdavęsi ginklo, o ir Rusija, slopindama sukilimus, konservatyvėjusi. „Tačiau negalima išlikti laisvam engiant kitas tautas“ (*Mnemo-7*, 204; *Mnemo-10*, 212), – nuskamba dvi-prasmis moralas. Pati Kotrynos politika

ne tik atnešusi sėkmę, bet ir pareikalavusi daugelio gyvybių ir išteklių, kuriuos buvę galima panaudoti šalies vystymui (*Mnemo-10*, 208).

Vėlgi *trečiaip* pažiūrėjus (dialektiškas istorijos vaizdavimas po tezės ir antitezės reikalauja sintezės) karai, kuriuose Rusija dalyvavo, buvo jai primesti (*Mnemo-7*, 198), „Susijungimo su Dešiniakrante Ukraina ir centrine Baltarusijos dalimi“ (*Pavlenko-II*, 133) negalima traktuoti kaip nors neigimai. O kurgi Lietuva? Ją kaip daugiau nei teritoriją tepastebi „antilenkiškiausias“ vadovėlis, kur pasiteisinama, kad „tik trečiasis padalijimas į Rusijos sudėtį, greta baltarusių ir ukrainiečių, įjungė teritorijas, kuriose gyveno lietuviai ir kuršiai [*sic!*]. Tačiau ir jiems buvo užtikrinta intensyvesnė ekonominė ir kultūrinė raida“ (*Pavlenko-II*, 134).

Kodėl? Ogi dėl valstybės vaidmens. ATR buvo silpna valstybė, kitaip nei Rusija, nors tas pats vadovėlis kaip lygiai pražūtingą traktuoja ir Lenkijos silpnumą, ir jos mėginimą sustiprėti. Ėriukas visada lieka kaltas... Arba bent jį neteisingai elgtis sukursčiusi lapė.

Kiek kitaip (nebe taip dialektiškai) akcentus sudėlioja akademinis Sacharovo vadovėlis: čia apskritai paminimas tik Pirmasis padalijimas, per kurį (jo visai nenorėjusi) Rusija gavusi „dalį senų rusiškų žemių [*sic!* – pabrėžiama praeitis, o ne ateitis], prarastų Ordos jungo metais“ (*Sacharov-II*, 68). Tačiau stebina ne (nedovantotinas) likusių padalijimų nutylėjimas, o visiškai iškreiptas vieno herojaus pavaizdavimas. Pasakojant apie iškilius karvedžius, negailima liaupsių Aleksandrui Suvorovui, kuris, greta kitko, pasižymėjęs

malšinant lenkų maištą sukilimą (nesakoma, kokia proga). Kai jis „šturmu paėmė Pragę – Varšuvos priemiestį ir pagrindinę tvirtovę, ATR sostinė kapituliavo. Humaniškas Suvorovo požiūris į nugalėtuosius sąlygojo greitą Lenkijos pacifikaciją“. Lyg tokių patyčių iš Suvorovo skerdynių aukų būtų negana, vadovėlis tęsia: „Būdamas „išmintingo kilniadvasiškumo“ šalininkas, Suvorovas negalėjo sutikti su represijomis ir kontribucijomis, kuriomis Lenkiją užvertė rusų imperatorė ir ypač Prūsijos bei Austrijos monarchai, ir buvo atšauktas į Peterburgą“ (*Sacharov-II*, 75). Štai taip. Štai kas tikrasis ėriukas.

Tačiau ne viskas taip blogai, galima rasti ir „razinų“. Tiesa, jau nebe mokykliniame, o universitetiniame vadovėlyje net pirmasis padalijimas traktuojamas kaip „atvirai ciniška diplomatija, pagrįsta nepridengtu egoizmu ir nenoru žvelgti į ateitį“ (*Parsamov*, 155). Apibendrinant: „Rusijos dalyvavimas Lenkijos padalijimuose iš Kotrynos pusės buvo ne tik tarptautinis nusikaltimas, bet ir šiurkšti diplomatinė klaida“ (*ten pat*, 163). Taikliau nė nepasakysi. Gaila, kad tokie įvertinimai nepasiekia moksleivių...

Iškreiptai, neišsamiai ar dialektiškai pavaizdavus „Lenkijos klausimo“ sprendimą XVIII a. pab. sunku rasti būdą adekvačiai nušviesti ir abu XIX a. sukilimus. Jie arba nutylimi (po viena), arba tik paminimi, arba traktuojami, laikantis sovietinės tradicijos, kaip bendrarusiško socialinio konflikto tarp dvarininkų ir valstiečių variacija, arba įrašomi į bendrademokratinio rusų sąjūdžio kontekstą. Net kai kartais ir mėginama plačiai bei išsamiai perteikti sukilimo esmę ir eigą (*Mnemo-8*, 72–73),

tai traktuojama kaip Lenkijos karalystės reikalas, tarsi Vilnius ir buv. LDK čia būtų buvusi niekuo dėta. Tik liberalusis Levandovskio vadovėlis pamini 1863 m. sukilėliams pavykus užimti nemažą dalį ir Lietuvos teritorijos. Tai bene vienintelis Lietuvos kaip politinio veiksnio paminėjimas imperinio laikotarpio mokykliniuose vadovėliuose. Sutikime, balansas nekoks.

Lietuva tarp „įjungimo“ ir „atsiskyrimo“

Baigdamas skyrelį, skirtą Baltijos šalių Nepriklausomybės laikotarpiui Rusijos istorijos vadovėliuose apžvelgti, Sokolovas kiek ironiškai konstatavo:

Apskritai vaizduojant Pabaltijo istoriją 1917–1939 m. laikotarpiu pasitaiko ir sovietinių laikų stereotipų, ir objektyvus požiūris. Tačiau absoliuti dauguma vadovėlių autorių linkę nutyliėti šiuos įvykius. Tikėtina, tai susiję su tuo, jog jie dar neapsisprendė, kokios pozicijos laikytis Pabaltijo šalių atsiskyrimo nuo Rusijos klausimu. Ar tai laikytina natūraliu procesu ir gėriu lietuvių, latvių ir estų (taip pat ir rusų) tautoms, ar, kaip buvo įprasta anksčiau, Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybę traktuoti kaip neteisėtą vietinių elitų separatizmą ir išorinį Vokietijos bei Antantės „imperialistų“ įsikišimą, siekiant, nepaisant tautų valios, užsmaugti Sovietų valdžią.¹⁵

Sokolovas dar galėjo rašyti tokį apžvalginį skyrelį, kelti klausimus ir juos svarstyti. Aš tam nebeturiu medžiagos: „Pribaltika“, dažnai nė neįvardijant, ką tai reiškia, XX a. istorijos vadovėliuose pasirodo tik kalbant apie Antrojo pasaulinio karo išvakares ir pradžią bei SSRS subyrėjimą. Su-

prantama, tai intensyvus istorijos laikotarpis, gausus įvykių, tačiau (kartais labai plačiai – *Mnemo-9*) nušviečiant revoliucinius pokyčius Rusijoje, pilietinį karą ir kovas su „interventais“ naujoms Baltijos valstybėms vietos nerandama net žemėlapiuose (tai arba Vokietijos okupuotos teritorijos, arba jau sovietų socialistinės respublikos, kaip 1922–1941 m. SSRS žemėlapyje – *Šestakov*, 118). Išskyrus platoką (kartu ir politkorektišką) „Pribaltikos tautų“ raidos XX a. aptarimą, kur paliestas ir jų valstybių susikūrimo klausimas (nepriklausomybės dvidešimtmečiui nušviesti skiriant perpus mažiau vietos nei jų padėčiai Vokietijos okupacijos 1917–1918 m. sąlygomis) Čubarjano redaguoto vadovėlio pabaigoje, Lietuvos paminėjimą aptiksime tik viename vadovėlyje, pradėjus kalbėti apie SSRS užsienio politiką (taikos sutartys su Estija, Latvija ir Lietuva – aišku, labai geranoriškos ir kilniadvasiškos – dėl žemių, kuriose „nepavyko įsitvirtinti“, *Mnemo-11*, 178). Tiesa, užuominą apie tai randame ir visuotinės istorijos vadovėlio pastaboje, kalbant apie Raudonosios armijos kovas su lenkais: „vokiečių ir baltagvardiečių daliniams padedant savo nepriklausomybę pavyko išlaikyti ir Estijai, Latvijai ir Lietuvai“ (*Šubin*, 25).

Užtat Lietuvos vardas niekaip neišnyksta iš visiems svarbaus vadovėliams siužeto – Molotovo–Ribbentropo pakto. Kaip tiksliai prognozavo Sokolovas, „XX a. istorijoje Pabaltijys naujuose vadovėliuose figūruos tik Molotovo–Ribbentropo pakto ir SSRS subyrėjimo kontekstuose“¹⁶. Pakto ir protokolų vertinimai, panašiai kaip

¹⁵ Б. Соколов. Мин. veik., p. 97–98.

¹⁶ Ten pat, p. 123.

ir praėjusį dešimtmetį, lieka dviprasmiški (akivaizdžios paralalės su padalijimų vertinimu): arba nusveria apologetika, arba apsiribojama lakonišku realizmu, vertinimų paieškas paliekant užduotyse mokiniams. Išimtis – protokolų pasmerkimas „demokratiškiausiam“ vadovylyje: „kadangi tai buvo teisinių ir moralinių principų pažeidimas, už kitų šalių ir tautų nugaros nusprendžiant jų likimą ir ateitį“ (Čubarjan, 115). Negana to (tegu ir atsargiai) teigiama, kad „protokolas [...] tapo pagrindu Sovietų Sąjungos veiksams 1939–1941 m. įjungiant į SSRS sudėtį teritorijas, priklausiusias sovietinei interesų sferai“. Visuotinės istorijos vadovylyje apsieinama be užuolankų: pagal protokolą „SSRS įgavo teisę prisijungti...“

Tačiau anaip tol ne visur vaizdas toks aiškus: „Pagal šiuos dokumentus Vokietija atsisakė planų toliau skverbtis į tas Europos sritis, kur tai galėjo sukelti grėsmę SSRS. Vokietija išpareigojo neįsiveržti [...]“, o apie numanomą SSRS aktyvumą regione – nė žodžio (Šestakov, 186). Toliau pripažinus, kad Paktas pastūmėjo Hitlerį sukelti karą, čia pat primenama, kad:

Vakarų valstybė taip pat laikėsi Hitlerio stūmimo į karą politikos. O nedidelės Rytų Europos šalys (Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija), tapusios pirmomis sovietų ir vokiečių susitarimų aukomis, pačios siekė susitarti su Vokietija antisovietiniu pagrindu ir galėjo tapti teritorijomis, iš kurių Vokietijos kariuomenė užpultų SSRS (Šestakov, 187; įdomu, kad palyginti su 2000 m. to paties vadovėlio leidimu, paniekinantis epitetas *mel'kie* pakeistas neutralėsniu *nebol'šie*).

Politiniai SSRS (Stalino) interesai sudarant šią lemtingą sutartį aiškinami priklausau-

somai nuo to, ar pats susitarimas vaizduojamas kaip priverstinis (kaltas Miunchenas, anglai, prancūzai ir lenkai), ar kaip racionalus Stalino pasirinkimas. Pirmuoju atveju pabrėžiamas „sienų pastūmėjimas į Vakarus“ ir Vokietijos grėsmės atitolinimas (visai kaip tai suformulavo Stalinas 1941 m. liepos 6 d.). Antruoju atveju primenama, kad „tos žemės“ kadaise priklausė Rusijos imperijai.

Aptariant tolesnius įvykius, daugiausia dėmesio nusipelno vadovėlių autorių retorika. Antai vaizduojant SSRS įsijungimą į Lenkijos naikinimą, nerasime žodžio „intervencija“, ką ir kalbėti apie agresiją (tik vienu atveju prasitariama, kad „žygis nebuvo taikingas“ (Šubin, 103). SSRS tik „perėjo sieną“ (stipriausiai – „įžengė į Lenkijos teritoriją“). Panašiai įvardijama ir Suomijos užpuolimo pradžia – tokios formulės neišvengiamai iškreipia tikrąjį įvykių vaizdą ir traktuotinos kaip klaidingos ir klaidinančios (jei ne klastojančios). O kaipgi su *Pribaltikos* sovietizacija? Čia vaizdas panašus, gal kiek tikslesnis: viena vertus, stengiamasi pavaizduoti įvykius be „pavojingų“ žodžių ir vaizdinių (ypač tarptautinių: agresija, okupacija, aneksija; tik vieno vadovėlio pabaigoje skaitome, jog „į Pabaltijo respublikas įvedus sovietinę kariuomenę, ten buvo įsteigta sovietų valdžia“ (Čubarjan, 232); tik tame pat vadovylyje rasime žodį „ultimatumas“; Šubinas dar kalba apie „užgrobimą“), todėl tenka vis šį tą nutylėti ar užtrinti. Antra vertus, niekur neapsieinama be pateisinančių ar sušvelninančių „užkalbėjimų“: būtinai paminimos dalies gyventojų simpatijos SSRS (išskyrus Šubino vadovėlį, kuris apskritai laikosi skylėto realizmo taktikos), esmingai sureikšminamas marionetinių vyriau-

sybių ar liaudies parlamentų vaidmuo (tarsi jie patys *Pribaltikoje* kam nors atstovavo ir kažką sprendė), pabrėžiamos sovietizacijos ekonominės ir kultūrinės teigiamybės (*Čubarjan*, 119). Apibendrinant, kartu su Sokolovu galime tvirtinti, kad 1939–1941 m. įvykių vaizdavimui rusiškuose (ir ne tik) istorijos vadovėliuose tiesiog trūksta pasiryžimo kalbėti tiesą ir tiesiai. Sokolovas netgi siūlo drastišką receptą:

Objektyvus požiūris į aplinkybes, kuriomis Pabaltijo šalys atsidūrė ir buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, praktiškai reikalauja pripažinti sovietinę (Rusijos) kaltę, o tai yra skausminga nacionalinei sąmonei, išgyvenančiai nostalgiją supergalybei ir brežnevinių laikų stabilumui. Toks pripažinimas savaime gali sugriauti teigiamą sovietinį mitą, kurio dvasia daugelis rusų istorikų tikisi ugdyti augančią kartą.¹⁷

Po „prijungimo“ (būtent ši sąvoka dažniausia tai aptariančių vadovėlių skyrelių antraštėse) Baltijos šalys ir jų gyventojai tarsi išnyksta iš SSRS istorijos. Vos vienas kitas paminėjimas apie dalies estų, lietuvių ir latvių kovą su SSRS kariuomene (*Čubarjan*, 232), jokios informacijos apie „miško brolius“ ir pokario ginkluotą ar vėlesnę rezistenciją (nelabai aiškus ir suvokiamas (nebent patiems sau) sovietmečio aptarimas ir minėtoje Čubarjano vadovėlio apžvalgoje). Užtat sulig *perestrojka* „pribaltai“ vėl iš kažkur atsiranda, ir jau be jokių ypatingų simpatijų sovietų valdžiai, o kaip nacionalistai. Jei ne tas pabrėžiamas nacionalinis radikalumas, demokratiškojo vadovėlio iš kelių epizodų sulipdomą Baltijos šalių vaizdą SSRS žlugimo epochoje galėtume laikyti nepriekaištingu (*Čubar-*

jan, 212, 215, 232–233), nes paminėti visi svarbiausi faktai (išskyrus Sausio 13-ąją) ir reiškiniai. Visi kiti vadovėliai arba sukuria painiavą, arba stengiasi kuo daugiau nutylėti. Bene blogiausia padėtis su tiesiog klastote atsiduodančiu „akademiniu“ 9 klasės vadovėliu: čia įtartiniems daugelio respublikų „liaudies frontams“ priešpriešinami teigiami „*interfrontai*, kurie kovojo prieš sąjunginės valstybės subyrėjimą, už lygias pilietines teises visiems respublikų gyventojams“ (328). O štai skyrelyje „suverenitetų paradas“ kur jau ten Lietuvos, apskritai *Pribaltikos* nerasime. Apskritai manytina, kad Lietuvos ir Baltijos respublikų minėjimas šiuose įvykiuose labai priklauso nuo to, kiek vadovėlių autoriai sielvartauja dėl SSRS žlugimo. Juo didesnis sielvartas – juo menkesni paminėjimai (tiesa, pristatant čia pateikiamos analizės išvadas Dvišalės Rusijos ir Lietuvos istorikų komisijos posėdyje vienas iš analizuojamųjų vadovėlių autorių Šubinas paprieštaravo: jis esą labai apgailestaujęs dėl SSRS žlugimo, bet jo vadovėlis ir paminėjimų, ir interpretacijų požiūriu – korektiškas. Su tuo galima sutikti, tačiau tai – visuotinės istorijos vadovėlis, kuriam galioja kitos tradicijos ir standartai). Apskritai kalbant apie 1940-uosius žodžiai ir vaizdiniai parenkami labai atsargiai, o kalbant apie *perestrojką* ir SSRS subyrėjimą visas atsargumas išgaruoja: minimas ir „nepriklausomybės“ siekis, ir „valstybingumo atstatymas“, ir „suverenitetas“, ir „atsiskyrimas“, ir „išstojimas“, ir net „restauracija“. Galbūt iš dalies dėl to randasi serijinės faktinės klaidos:

Dar 1990 m. pradžioje savo savarankiškumą deklaravo Lietuvos komunistų

¹⁷ Ten pat.

partija, o po kelių mėnesių Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė aktą dėl „Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo“ ir dėl SSRS Konstitucijos nustojimo galioti respublikos teritorijoje. [...] 1991 m. Lietuvos Aukščiausioji Taryba atsakė laikino moratoriumo dėl šios respublikos nepriklausomybės paskelbimo. Gorbačiovas pareikalavo iš Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos atšaukti antikonstitucinį aktą. Reikalavimas buvo atmestas. Tada kariniai VRM padaliniai Vilniuje užgrobė Spaudos rūmus ir respublikinę televiziją. Naktiniuose susirėmimuose prie Televizijos ir radijo komiteto buvo panaudoti ginklai. Buvo žuvusiųjų ir sužeistųjų. Įsidėmėtina, kad niekas nepriėmė atsakomybės už jėgos panaudojimą. Jėgos veiksmus pasmerkė Jelcinas. Pabaltijo respublikose įvyko referendumai dėl nepriklausomybės.

Sunku pasakyti, ko šiame pasaže trūksta: čia pilna ir faktų, ir klaidingos chronologijos, ir sąvokų bei dalykinės painiavos, ir aiškios klastotės (Sausio 13-oji). Galima būtų tai paskelbti šmeižtu ir provokacija, jei neatrodytų tiesiog padūmavusios sąmonės produktas. Gal geriau nerašyti nieko, nei šitaip?..

Vietoj išvadų

Akivaizdu, kad jokie aiškesnio Lietuvos istorijos vaizdo iš aptartų vadovėlių sudaryti neįmanoma: Rusijos istorijos požiūriu tai tiesiog *smulkmė*. Galbūt taip ir turi būti, nes Lietuvos istorijos tikroji (tegu ir menka) vieta – visuotinėje istorijoje, kol tokia tebedėstoma Rusijos mokyklose. Išskyrus, aišku, priklausymo Rusijos imperijai ar SSRS laikotarpius: tačiau kaip tik juos aprašant Rusijos istorijos vadovėliuose beveik nerandama vietos net Lietu-

vos vardui. Apskritai „Lietuvos klausimu“ siužetuose ar paminėjimuose rasime visko: (ne)objektyvaus svarbiausių faktų išdėstymo, (ne)tyčinių nutylėjimų, (ne)multiperspektyvių interpretacijų ir (ne)klastojiškų iškraipymų. Tačiau dar svarbiau, kad visos bėdos, susijusios su Lietuva, būdingos ir pačios Rusijos istorijos vaizdavimui. Absoliučiai daugumai vadovėlių autorių ir redkolegijų net nekyla klausimas, o kaipgi buvo su ta Rusija? Kaip ji ar pats „rusiškumas“ keitėsi istorijoje? Tokių klausimų nekyla, nes nemažtoma... istoriškai. Mat turimi „gatavi“ atsakymai, kas Rusija yra. Antai dešimtos klasės dvitomis vadovėlis užbaigiamas tokiu moralu (vertimas sąmoningai pateikiamas kuo pažodiškiau):

Mes mokėmės šalies istorijos, trukusios ilgą laiko atkarpa – nuo IX a. Senosios Rusios iki XIX šimtmečio pabaigos. Per šiuos vienuolika amžių Rusijos liaudžiai [российскому народу] teko patirti pralaimėjimų išorės priešams ir išgyventi pergalės prieš juos džiaugsmą, kovoti dėl suverenios valstybės išsaugojimo, pergyventi baudžiavinio režimo priespaudą ir stoti prieš neteisingą socialinę santvarką. [...] XVII a. pradžioje Rusijos liaudis kovėsi už nepriklausomybę prieš švedų ir lenkų intervenciją ir, sudėjusi didžiules aukas, išvijo grobikus iš Rusų [Русскою] žemės. [...] Liaudis ne tik atlaikė, bet ir, sutriuškinusi „neprietelius“, sukūrė galingą daugianacionalinę imperiją, didžią „deržavą“, turėjusią aukštą tarptautinį autoritetą. Pirmename, kad XIV a. Maskvos kunigaikštystė išsiteko nedidelėje teritorijoje, kitus du amžius vadinosi „Maskolija“ ir iš esmės buvo Europos užkampis, o štai XIX a. Rusijos valstybės sienos driekėsi nuo Ramiojo vandenyno krantų iki Baltijos jūros (Pavlenko-II, 376–377).

Absoliučioje daugumoje vadovėlių matome, kad arba rusų / Rusijos liaudis, arba tauta, arba valstybė kaip tokia, arba jos valdžia, arba net civilizacija (kartais ir po kelis tokius elementus) – vaizduojami kaip istoriškai nesivystantys, gal net antistoriniai dydžiai. Todėl ir kunigaikštija nesiskiria nuo imperijos, o šioje nematoma nei nacionalinio klausimo, nei tautų priešpados. Todėl ir federacija nesiskiria nuo tarybų valdžios, kuri na jau tikrai nedarė kokių nors epochinių nusikaltimų – karo, taikai ar žmonijai... Kai tokia neistoriška istorija, tai viskas tampa vienodai sava ir suprantama. Istorinio mąstymo ir to sąlygojamos įvairovės, dinamikos, pertrūkių – ką jau kalbėti apie „teorinių koncepcijų“ ar „civilizacinių modelių“ – *stoką* kompensuoja (sąmoningai ar ne) pasitelkiamos

mitinės ar ideologinės „vedančios idėjos“: (labiau mitinis, nei ideologinis) politinis mesianizmas, (posovietinė) deterministinė apologetika ar (madingas) deržavinis nacionalizmas. Kaip tik šios pasaulėžiūrinės prielaidos, kartasi pastiprintos aktualių istorijos politikos principų, ir nulemia visus nutylėjimus, iškraipymus ir užglaistymus, pasitaikančiuose Lietuvos istorijos siužetuose ar paminėjimuose. Tačiau toks iki šiol viešpataujantis „teorinis skurdas“ ir vertybinis chaosas – nelygstamai geriau už minėtųjų profesorių Danilovo ir Poliakovo vadovėlių ir istorijos mokymo koncepcijų *teorinę brandą*, pasireiškiančią atvirai stalinine retorika ir „logika“. Tad pabaigai tesinori pareikšti viltį, kad posūkis Rusijos istorijos mokykliniame mokyme nuo chaoso į tvarką nėra „lemiamas ir galutinis“...

LITHUANIA'S IMAGE IN MODERN HISTORY SCHOOLBOOKS OF RUSSIA

Nerijus Šepetys

S u m m a r y

This article analyses Russian schoolbooks of history, which have been received from bilateral Lithuanian-Russian Commission of Historians in 2007. The group comprises more than ten books selected by the Russian historians, all of which (except the textbook of Russian history) are used in Russian schools (mainly in secondary schools) up until these days. Not included are all subsequently published textbooks of modern Russian history, written for the 10th grade pupils, with a “blessing” of the president of Russian Federation.

The analysis highlights “Lithuanian” aspect, that is: how separate subjects of Lithuanian history are being delineated; in what contexts and meanings Lithuania and Lithuanians figure; what particular misapprehensions, mutilations and mistakes are seen. The meaningful passages of the Lithuanian history are discussed in factual, contextual and evaluative aspects.

In the textbooks for 6 to 11 grades, the most attention is being paid to the early period of the Grand

Duchy of Lithuania (GDL) (till the end of the 14th C.), with special note to the process of the “unification of Russian lands”. According to the typology suggested by the Russian historian Alexander Filiyushkin, the GDL is considered to be a “true Rus” and also a “victim of Lithuanians’ occupation”. Generally, medieval Lithuanian state is being perceived either as a “historical misunderstanding”, or as an “essentially Russian lands”, while Lithuania in the Union with Poland, and particularly in the composition of the Russian empire receives only episodic mention in separate schoolbooks. In Russian schoolbooks of the modern history two passages are granted with exceptional attention: the events, related to the circumstances and results of the so-called Molotov-Ribbentrop Pact and the collapse of the Soviet Union.

Overall, these schoolbooks comprehends a wide variety of material concerning the “Lithuanian question”: objective and unfair exposition of major factual data, conscious and unconscious veils, multiperspective and one-sided interpretations, neu-

tral and subtle misrepresentations. However, all these problems related with the Lithuanian history are equally characteristic to the representation of Russian history itself. Frequently Russia is being perceived as a historically static and invariable "value". Most of the schoolbooks lack conceptuality, and this shortage is being (consciously or unconsciously) counterbalanced with mythical and ideological "le-

ading ideas", such as political messianism, deterministic apologetics and nationalism of a superstate. These assumptions, conditioned by peculiar outlook and sometimes reinforced with up-to-date principals of politics of history, determine all veiling and sophistications when the matter concerns Lithuanian history.

*Įteikta 2008 10 15
Parengta skelbti 2008 10 24*